

УДК 342.951+355.404

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.12>**Сергій МАРТИНЮК**

аспірант ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,

sergeymartynyuk98@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7994-0828

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Стаття присвячена дослідженню національної безпеки як об'єкту адміністративно-правового забезпечення, пропонуючи робоче визначення та структурну модель цього об'єкта крізь призму української правової доктрини й сучасних управлінських практик у секторі безпеки й оборони. Показано, що саме адміністративне право задає нормативні межі, процедурну логіку й інструментарій публічної адміністрації щодо ідентифікації, запобігання, нейтралізації та мінімізації загроз, а також визначає баланс між вимогами безпеки та гарантіями прав і свобод людини.

На основі узагальнення позицій вітчизняних дослідників у галузі адміністративного права та безпекознавства, розкрито зміст ключових елементів механізму: нормотворення і регуляторні режими, контроль і нагляд, адміністративні процедури й примус, міжвідомчу координацію, ризик-менеджмент та цифрові інструменти управління. Особливу увагу приділено інституційному дизайну (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, РНБО, секторні органи), співвідношенню їхніх повноважень і вимогам демократичного цивільного контролю, а також процедурним гарантіям пропорційності управлінських втручань.

Запропоновано авторське, доктринально-узгоджувальне визначення: національна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення — це сфера публічно-управлінських відносин, у якій через норми адміністративного права встановлюються повноваження, процедури, режими та засоби примусу й сервісні механізми держави і органів місцевого самоврядування, спрямовані на охорону конституційного ладу, прав і свобод людини, суверенітету, територіальної цілісності та сталості критичних функцій держави.

Результатом дослідження є рамка оцінювання «процедурної сталості» механізму, що поєднує ризик-орієнтоване регулювання з операційними метриками підзвітності і є придатною для імплементації в нормотворчих і управлінських рішеннях.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, національна безпека, адміністративно-правове регулювання, механізм адміністративно-правового забезпечення, загрози у сфері національної безпеки, розвідувальні органи, правоохоронні органи, гарантії прав людини.

Serhii Martyniuk. NATIONAL SECURITY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT: CONCEPT AND CONTENT IN THE WORKS OF DOMESTIC RESEARCHERS

The article is devoted to the study of national security as an object of administrative and legal support, offering a working definition and structural model of this object through the prism of Ukrainian legal doctrine and modern management practices in the security and defence sector. It shows that administrative law sets the regulatory boundaries, procedural logic and tools of public administration for identifying, preventing, neutralising and minimising threats, as well as determining the balance between security requirements and guarantees of human rights and freedoms.

Based on a summary of the positions of domestic researchers in the field of administrative law and security studies, the content of the key elements of the mechanism is revealed: rule-making and regulatory regimes, control and supervision, administrative procedures and enforcement, interagency coordination, risk management, and digital management tools. Particular attention is paid to institutional design (the President, the Verkhovna Rada, the Cabinet of Ministers, the National Security and Defence Council, sectoral bodies), the correlation of their powers and the requirements of democratic civilian control, as well as procedural guarantees of the proportionality of administrative interventions.

The author proposes a doctrinally consistent definition: national security as an object of administrative and legal support is a sphere of public-administrative relations in which the powers, procedures, regimes and means of coercion, and service mechanisms of the state and local self-government bodies aimed at protecting the constitutional order, human rights and freedoms, sovereignty, territorial integrity and the stability of critical state functions are established through the norms of administrative law.

The result of the study is a framework for assessing the 'procedural stability' of the mechanism, which combines risk-oriented regulation with due process guarantees and operational accountability metrics, suitable for implementation in regulatory and management decisions.

Keywords: administrative and legal support, national security, administrative and legal regulation, administrative and legal support mechanism, threats to national security, intelligence agencies, law enforcement agencies, human rights guarantees.

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнної агресії проти України, масштабної мілітаризації загроз, швидкої цифрової трансформації публічного управління та євроінтеграційних зобов'язань, національна безпека постає не лише як політико-стратегічна категорія, а як об'єкт чітко визначеного адміністративно-правового забезпечення. Саме адміністративне право надає рамку повноважень, процедур та інструментів для органів виконавчої влади, правоохоронних і розвідувальних органів, органів місцевого самоврядування при виявленні, попередженні та нейтралізації загроз, з одночасним дотриманням гарантій прав людини. Втім, в українській доктрині відсутня повна узгодженість щодо дефініції «національна безпека, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення», її елементного складу та співвідношення з конституційно-правовими і кримінально-правовими режимами. Додаткової складності надають множинність стратегій і законів, які формують сектор безпеки і оборони, та різні процедури нагляду і контролю, що вимагає побудови узгодженої моделі й уніфікованих процедур на принципах пропорційності й підзвітності. У цьому контексті особливого значення набувають норми базового Закону «Про національну безпеку України» (2018), Конституції, Стратегії національної безпеки (2020), Стратегії воєнної безпеки (2021) та Стратегії забезпечення державної безпеки (2022), які задають цілі, повноваження і механізми демократичного цивільного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська адміністративно-правова школа (В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко та ін.) послідовно окреслює людиноцентричний вектор сучасного адміністративного права, в межах якого публічна адміністрація має діяти на основі процедурних гарантій, контролю й сервісної орієнтації; при цьому механізми адміністративної відповідальності та примусу мають бути пропорційними й налаштованими на запобігання ризикам. Паралельно доктрина національної безпеки (В.П. Горбулін, А.Б. Качинський, О.П. Дзьобань та ін.) фокусує увагу на стратегічному плануванні, інтеграції оцінки загроз і управлінні стійкістю, що потребує інституційної узгодженості процедур у секторі безпеки й оборони. Синтез цих ліній дозволяє розглядати національну безпеку як особливу сферу публічно-управлінських відносин, де адміністративне право визначає компетенцію, процедури, режими й засоби примусу та

сервісу, а також механізми демократичного цивільного контролю.

Метою дослідження є доктринальне узгодження поняття «національна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення», виокремлення його змісту та елементів механізму на основі української наукової традиції й чинної нормативної бази, із пропозицією операційної моделі «процедурної сталості».

Виклад основного матеріалу. Національна безпека, як об'єкт адміністративно-правового забезпечення, постає як цілісне поле публічно-управлінських відносин, у межах якого норми адміністративного права не лише визначають межі допустимої поведінки органів влади, а й задають операційну логіку планування, координації, контролю та примусу в умовах постійної змінюваності загроз. На відміну від конституційно-правового рівня, що фіксує засадничі принципи, права і свободи та загальну архітектуру публічної влади, адміністративне право деталізує порядок реалізації мандатів і процедур, через які держава і органи місцевого самоврядування щоденно забезпечують стійкість інститутів та публічних послуг. Саме тому об'єкт «національна безпека» у цьому вимірі доцільно тлумачити, як сукупність процесів виявлення, попередження, нейтралізації та мінімізації загроз, що здійснюються за допомогою юридично визначених компетенцій, адміністративних режимів та інструментів сервісу і примусу. Таке тлумачення узгоджується з положеннями Конституції України [1], яка встановлює пріоритет прав і свобод людини та народовладдя, і з приписами базового Закону «Про національну безпеку України» [2], де сформульовано цілі, принципи і структуру сектору безпеки й оборони. Узгодженість із актами стратегічного рівня, які конкретизують ризики, пріоритети й очікувані результати, забезпечує подальше розгортання адміністративно-правових інструментів на рівні процедур та управлінських практик. У сукупності це дозволяє перейти від декларативної безпекової риторики до вимірюваних адміністративних дій із чіткими процесуальними гарантіями.

Ключовим методологічним кроком є відмежування адміністративно-правового забезпечення від суміжних галузевих сфер, щоб уникнути як надмірної криміналізації управлінських процесів, так і редукції безпеки до політичних декларацій. Кримінальне право і кримінальний процес фокусуються на протидії правопорушенням через персональну відповідальність, тоді як адміністративне

право формує умови, за яких порушення відвертаються завдяки превентивним режимам, належним процедурам і сервісним механізмам. До таких умов належать стандартизовані регуляторні процедури (дозвільні, реєстраційні, контрольні), вимоги до мотивації рішень, забезпечення права на слухання та доступу до інформації, а також інструменти пропорційного адміністративного примусу з процесуальними запобіжниками. З практичного боку це означає, що кожна управлінська дія у сфері безпеки повинна бути верифікована за критеріями законності, доцільності та пропорційності, а її результати – придатні до зовнішнього контролю. Така рамка мінімізує ризики зловживань і забезпечує баланс між ефективністю реагування і дотриманням прав людини, що є особливо важливим у кризових умовах.

Нормативно-стратегічне ядро механізму адміністративно-правового забезпечення безпеки, задається сукупністю актів різного рівня, де Конституція фіксує першооснови, закон визначає принципи та структуру сектору, а стратегії окреслюють ризики й операційні пріоритети. Стратегія національної безпеки визначає цілі державної політики безпеки [3], ризикоорієнтований підхід та демократичний цивільний контроль, тоді як Стратегія воєнної безпеки фокусується на оборонних спроможностях, взаємосумісності та управлінні ресурсами в умовах збройної агресії [4]. Стратегія забезпечення державної безпеки конкретизує завдання контррозвідувальної діяльності, протидії тероризму, охорони державної таємниці та інституційної стійкості, задаючи орієнтири для відомчих політик і підзаконного нормотворення [5]. Синхронізація цих актів із адміністративними процедурами дозволяє поєднати стратегічне планування з повсякденними управлінськими практиками, що зменшує розрив між політичними цілями і реальними організаційними можливостями. Водночас, саме адміністративне право забезпечує процедурне «перекладення» стратегій у типові процеси – від алгоритмів міжвідомчої взаємодії до шаблонів публічної звітності.

Інституційний вимір цього механізму охоплює суб'єктів різного рівня – від Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів до Ради національної безпеки і оборони, центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, розвідувальних органів, правоохоронних структур і органів місцевого самоврядування [6]. Кожен із цих суб'єктів реалізує специфічні

компетенції, які мають бути процесуально узгоджені, аби уникнути дублювання і прогалин. РНБО виступає центром координації та контролю за реалізацією стратегічних документів, забезпечуючи, щоб відомчі політики не розходилися з державними пріоритетами, а міжгалузеві комісії й робочі групи слугували операційними майданчиками для обміну даними та спільних рішень. На рівні органів місцевого самоврядування формується «передній край» забезпечення сталості життєво важливих послуг, від систем цивільного захисту до охорони критичної інфраструктури, що вимагає належної міжрівневої координації та фінансово-організаційного підкріплення. Інституційне навантаження збалансовується через парламентський, судовий та громадський контроль, що знижує ризик надмірної концентрації повноважень. Усе це набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли управлінські рішення приймаються швидше і під вищим тиском невизначеності.

Функціонально адміністративне право в полі національної безпеки проявляється через п'ять взаємопов'язаних площин: нормування, сервіс, нагляд, примус і підзвітність. Нормування охоплює підзаконну регламентацію процедур, затвердження стандартів якості та безперервності публічних послуг, визначення критеріїв ризиків та процедур оцінювання впливу рішень. Сервісний вимір означає не тільки доступність послуг у звичайних умовах, а й гарантовану надійність у кризових ситуаціях, де адміністративні регламенти мають передбачати резервні канали надання послуг і відновлення працездатності [7]. Нагляд і контроль реалізуються через планові та позапланові перевірки, моніторинг відповідності режимам та аудит управлінських рішень на відповідність принципам законності й пропорційності. Примус є інструментом останньої інстанції, проте у сфері безпеки важливі його превентивні форми — приписи, зупинення дії дозволів, тимчасові обмеження з процесуальними гарантіями, що унеможливають свавілля. Підзвітність завершує цикл, змушуючи органи влади пояснювати мотиви та очікуваний ефект втручання, розкривати дані про результати та проходити незалежний зовнішній контроль. Такий підхід відповідає сучасним доктринальним підходам до людиноцентричної публічної адміністрації.

Адміністративні процедури становлять «несучуконструкцію» механізму, босамевних інтерналізуються стратегічні пріоритети, вимоги прав людини та ризик-орієнтована

логіка. Вони задають порядок ініціювання та розгляду справ, строки, компетенцію органів, перелік обов'язкових доказів, форму й зміст рішень, а також порядок їх оскарження [8]. Високоякісна процедура позбавляє управлінське рішення «ручної» та ситуативної суб'єктивності, унеможливорює приховане розширення повноважень і знижує транзакційні витрати для громадян та бізнесу. У сфері національної безпеки це особливо важливо для дозволів і реєстрацій, що стосуються критичної інфраструктури, обігу спеціальних технічних засобів, обмеження доступу до інформації, режимів територій і об'єктів, а також адміністративного провадження щодо порушень безпекових режимів. Процедури мають вбудовані *due process*-гарантії: право бути почутим, мотивованість рішень, доступ до матеріалів, пропорційність заходів і можливість ефективного перегляду, що водночас підвищує легітимність владних рішень і стійкість до судових спорів. Коли ці гарантії поєднуються з цифровими інструментами – реєстрами, журналюванням дій, верифікацією доступів – зростає прозорість, відтворюваність і підзвітність безпекових процедур.

Особливий компонент механізму – інституції безпеки зі спеціальним мандатом: Служба безпеки України, розвідувальні органи, правоохоронні структури, сектор оборони, спеціалізовані регулятори та наглядові органи. Спеціальний мандат передбачає більш інтенсивне втручання у приватну сферу, а отже посилені процесуальні бар'єри проти зловживань: судовий контроль за втручанням у приватне спілкування і таємницю зв'язку, чіткий перелік підстав і мети, ведення протоколів і журналів дій, відомчий та парламентський нагляд. У законодавстві про розвідку закріплено засади, за якими збір і використання інформації має відповідати принципам необхідності та співмірності, з урахуванням захисту професійних привілеїв та персональних даних. Контррозвідувальна діяльність і забезпечення державної безпеки, своєю чергою, мають здійснюватися у спосіб, що не нівелює гарантії журналістської діяльності, адвокатської таємниці й інших легітимних інтересів [9]. Прозора система підзвітності – від відомчого комплаєнсу до парламентського комітетського контролю – створює запобігання правопорушенням і помилкам. Усе це зменшує ризик інституційної надмірної сили та підвищує довіру громадян.

Правовий режим воєнного стану, будучи правовим винятком, актуалізує потребу

у ще чіткішій процедурній дисципліні, адже збільшується інтенсивність обмежень і швидкість ухвалення рішень. Тимчасовий характер надзвичайних заходів, їхня правова визначеність і можливість зовнішнього контролю мають бути очевидними і доступними для перевірки, навіть якщо окремі відомості становлять державну таємницю. Базовий конституційний стандарт передбачає, що обмеження прав і свобод можливі лише законом, переслідують легітимну мету, є необхідними у демократичному суспільстві й співмірними загрози, а найменш обтяжливі альтернативи мають перевагу [10]. У процедурному плані це означає обов'язковість фіксації підстав і мотивів, визначення строків дії і перегляду заходів, а також режиму поновлення порушених прав після припинення дії спеціальних режимів. Належно організований адміністративний контроль за застосуванням тимчасових обмежень допомагає перетворити їх із політичних декларацій на юридично відповідальні інструменти кризового менеджменту. Поєднання цих вимог із судовим контролем створює багаторівневий запобіжник від свавільних практик.

У цифровому вимірі механізм адміністративно-правового забезпечення безпеки працює з високочутливими даними, державними реєстрами і критичними інформаційними ресурсами, що зумовлює підвищені вимоги до інформаційної безпеки. Адміністративні процедури повинні передбачати ідентифікацію та аутентифікацію користувачів, контроль доступу на основі ролей, криптографічний захист даних, резервування й планування відновлення, а також аудит доступів і процедур внесення змін. Кіберінциденти, які зачіпають державні сервіси, повинні оброблятися за уніфікованими сценаріями – від первинної класифікації до ескалації й інформування заінтересованих сторін – із чіткими SLA та відповідальністю конкретних посадових осіб. Регуляторні вимоги мають стимулювати запровадження тестування на проникнення, керування вразливостями і безперервного моніторингу, що інтегруються в загальнодержавну систему ситуаційної обізнаності. Такий підхід робить цифрову стійкість невід'ємною частиною безпекового менеджменту, а не додатком до нього, і сприяє побудові довіри до електронних сервісів у громадян і бізнесу. Водночас прозорість процедур обробки даних і механізми повідомлення про витоки зміцнюють правову передбачуваність і забезпечують відповідальне використання інформації.

Окрему увагу доречно приділити інцидент-менеджменту та управлінню діяльності, які в адміністративно-правовому полі набувають рис обов'язкових процесів, а не факультативних практик. Планування безперервності публічних послуг має спиратися на ідентифікацію критичних процесів, аналіз впливу на діяльність, визначення прийнятних рівнів простою та відпрацьовані сценарії відновлення. Адміністративні регламенти повинні передбачати матриці ролей і відповідальностей, механізми взаємодії із суміжними відомствами та операторами критичної інфраструктури, а також процедури постінцидентного аналізу й оновлення нормативної бази за результатами. Даний цикл забезпечує самонавчання системи й знижує ймовірність повторення системних помилок [11]. Вбудовані метрики – від часу виявлення і реагування до часу повного відновлення – роблять діяльність органів влади вимірюваною і порівнюваною між собою, що стимулює конкуренцію якості та управлінську зрілість. У підсумку інцидент-менеджмент перестає бути винятковою компетенцією IT-підрозділів і стає спільною справою адміністрації, юридичної служби тощо.

Відповідно до сучасних доктринальних підходів, інституційна та процедурна фрагментація є головним ворогом ефективності системи безпеки, тому завданням адміністративного права стає зшивання відомчих практик у єдиний регуляторний простір. Для цього доцільно застосовувати модель «процедурної сталості», яка складається з п'яти взаємопов'язаних шарів: планувально-нормативного, операційно-процедурного, даних і цифрової безпеки, нагляду і підзвітності та навчання. На рівні планування стратегічні документи мають супроводжуватися оцінкою впливу на права людини й аналізом регуляторного впливу, що одразу вбудовується у профілі процедур. На операційному рівні – встановлюються єдині мінімальні стандарти доказування, повідомлення та участі заінтересованих осіб, а також типові регламенти взаємодії між органами [12]. Рівень даних і цифрової безпеки передбачає реєстрову дисципліну, уніфікацію довідників, системне оновлення та централізовану аналітику ризиків. Нагляд і підзвітність закріплюють парламентський, судовий, фінансовий та громадський контроль, а також регулярну публічну звітність за метриками, співставними між відомствами. Рівень навчання забезпечує перетворення досвіду інцидентів і результату аудитів у нові регламенти та компетентності персоналу.

Запропоноване робоче визначення, що синтезує наведені підходи, фокусується на процедурній природі безпеки як сфери публічного адміністрування: національна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення – це система публічно-управлінських відносин, у межах якої норми адміністративного права встановлюють компетенції, процедури, режими, інструменти сервісу та примусу, спрямовані на ідентифікацію, попередження, нейтралізацію та мінімізацію загроз, а також на підтримання стійкості критичних функцій держави за пріоритету прав і свобод людини. Практичний ефект такого визначення полягає у можливості безконфліктного поєднання швидкості реагування із правовою визначеністю і перевірюваністю рішень, що підвищує легітимність державної політики у сфері безпеки. Його застосування сприяє розробленню уніфікованих адміністративних процедур для різних суб'єктів сектору безпеки й оборони, створює основу для інтегрованих аудитів і спільних показників результативності, а також упорядковує міжвідомчий обмін даними й координацію. У довгостроковому вимірі це зміцнює суспільну довіру, зменшує транзакційні витрати та підвищує спроможність держави протидіяти складним, гібридним загрозам у правовий спосіб. У підсумку адміністративне право виступає не тільки «каркасом» державної машини безпеки, а й гарантом того, що цей каркас не перетвориться на інструмент свавілля, а залишатиметься служінням правам людини і публічному інтересу.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, національна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення постає як цілісна система публічно-управлінських відносин, у межах якої норми адміністративного права визначають компетенції суб'єктів, стандартизують процедури та встановлюють режими, що забезпечують ідентифікацію, попередження, нейтралізацію та мінімізацію загроз. Виявлено, що відмінність цього підходу від конституційно-правової та кримінально-правової площин полягає у його «операційності»: саме адміністративно-правове регулювання надає інструменти щоденного управління ризиками, координації, сервісу та контролю, водночас вшиваючи гарантії прав людини у кожен управлінський дію. Запропоноване робоче визначення та модель «процедурної сталості» дають можливість звести воедино планувально-нормативний, операційно-процедурний, цифроводаний, наглядово-підзвітний і навчальний

шари механізму, що підвищує узгодженість сектору безпеки й оборони. Таке бачення акцентує на пріоритеті пропорційності втручань, обов'язковості мотивування рішень, доступі до ефективного оскарження та системному документуванні підстав, що разом знижує ризик свавілля і підсилює легітимність публічної адміністрації. Доведено, що роль розвідувальних і правоохоронних органів у цій системі має визначатися через чіткі процесуальні бар'єри, парламентський і судовий нагляд, захист професійних привілеїв і персональних даних, а також прозорі механізми звітування.

Подальші дослідження варто спрямувати на емпіричне підтвердження запропонованої моделі «процедурної сталості» в окремих підсекторах національної безпеки (кібербезпека, охорона критичної інфраструктури, цивільний захист), оцінювання ефектів уніфікації процедур для правозастосування та розроблення методик аудиту підзвітності. Реалізація запропонованих рішень, дозволить одночасно підвищити швидкість і якість управлінських реакцій на загрози та закріпити людиноцентричний характер адміністративно-правового забезпечення національної безпеки, не втрачаючи балансу між безпекою і гарантіями прав людини.

Література:

1. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр> (дата звернення: 25.08.2025).
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>
3. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/392/2020>
4. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/121/2021>
5. Про Стратегію забезпечення державної безпеки : Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/56/2022>
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-12>
7. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с. URL: <https://kup.edu.ua/doc/administrativne-pravo-ukrajini.-akademichnij-kurs-pidruch.-u-dvoh-tomah-tom-1.pdf>
8. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/MM-393.pdf
9. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/912-20>
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>
11. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. Київ : НІСД, 2010. 288 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-07/Gorbulin_Kachynsky-e2dd0.pdf
12. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669980885>.